

Şirvan aşığı mühitinin ustalarından Aşığı Mirzə Bilalın yaradıcılığı və sənətkarlıq xüsusiyyətləri

Aşığı sənəti əsrlər boyu Azərbaycan xalqının ruhunda, qəlbində, mənəvi aləmində, dünyagörüşündə özünə möhkəm yer tutmuş, saz-söz sənətimizə yeni-yeni musiqi əlvanlığı və poetik boyalar qazandırmışdır. Əvəzsiz xidmətləri ilə adları hörmətlə anılan, adları mədəniyyət tariximizə qızıl hərflərlə həkk olunmuş ustad aşığılarımızın bu xəzinəyə bəxş etdikləri sənət inciləri həmişə xalqımızın diqqətini özünə cəlb etmişdir. Bununla belə Azərbaycan aşığı sənətinin böyük bir qolunu təşkil edən, öz səciyyəvi çalğı-oxu üslubu olan Şirvan aşığı mühitinin nümayəndələrinin, o cümlədən Aşığı Mirzə Bilalın əsərləri bir sıra səbəblər üzündən, XX əsrin 30-cu illərində çap olunmuş kitablarda, toplularda bir o qədər yer almamış, tədqiqatlardan kənarda qalmışdır. Nəticədə Şirvan aşığılarımızın böyük bir qisminin əsərləri itib-batmış, hətta yaddaşlardan da silinmişdir. Yalnız 1940-1950-ci illərdə çap olunmuş kitab və toplulara bu mühitdə yaşayıb-yaradan bir neçə sənətkarın şeirlərindən seçmələr daxil edilmişdir.

Zəngin ifa repertuarına, sənət və yaradıcılıq imkanlarına malik olan Şirvan aşığı sənəti müəyyən fərqlər səbəbindən qərb aşığı sənəti ilə müqayisədə fərqli görünmüşdür ki, bu da XX əsr Azərbaycan folklorşünaslığında bəzən Şirvan aşığı sənətinə birmənalı olmayan münasibət yaratmışdır. Bəzi ustad aşığılar, xüsusilə isə müasir Şirvan aşığılarımızın ustadı sayılan, yaradıcılığına sənət biliciləri, eləcə də qüdrətli aşığılar tərəfindən yüksək qiymət verilən Aşığı Mirzə Bilal haqqında isə XX əsrin 60-cı illərinə kimi, repressiya qurbanı olduğu üçün heç danışılmamışdır. Halbuki, mənsub olduğu mədəni mühitinin fəvqündə dayanan, klassik muğam, rəqs və klassik poeziya ənənələrindən də bəhrələnərək, öz varlığını davam etdirən sənətkar kimi bir çox keyfiyyətlərinə görə digər mühitlərin aşığından fərqlənən Şirvan aşığı mühitinin bu görkəmli nümayəndəsi özündən sonra zəngin yaradıcılıq irsi qoymuşdur.

Aşığı Mirzə Bilal Mustafa oğlu Mikayılov 1872-ci il mart ayının 12-də Şirvan qəzası Ağsu rayonunun Qəşəd kəndində anadan olmuşdur. Əvvəlcə Molla Xasdan, daha sonra isə maarifçi Seyid Əzim Şirvanidən təhsil alaraq həm ərəb-fars dillərini öyrənmiş, həm də klassik poeziyaya dərin bələd olmuşdur. Şamaxı ədəbi mühiti və eləcə də “Beytül-səfa” və mesenat Mahmud Ağanın musiqi-şer məclisi Mirzə Bilalın yaradıcılığında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Azərbaycan Cümhuriyyəti dövründə (1918-1920) Şamaxı qəzasının əmniyyət müdiri işləyən Mirzə Bilal həm bu səbəbdən, həm də yaradıcılığı boyu sovet rejimini heç bir zaman təbliğ etmədiyi üçün repressiyaya məruz qalmış, yaradıcılığının – şeir və dastanlarının böyük bir hissəsi məhv edilmişdir. 1937-ci il iyun ayının 17-də həbs edilən sənətkar həmin il noyabr ayının 26-dan 27-nə keçən gecə “xalq düşməni” ittihamı ilə güllələnmiş, ölümündən 18 il sonra isə bəraət almışdır.

Tarixi mənbələrə və ustad sənətkarların məclislərində iştirak etmiş ağsaqqalların xatirələrinə istinad edən Seyfəddin Qəniyev yazır ki, Şirvan aşığı sənətinin ən parlaq dövrü XIX əsr və XX əsrin birinci yarısına qədər olmuşdur. Belə ki, bu dövrdə Şirvanda neçə-neçə qüdrətli sənətkarlar yetişmişdir. Aşığı Baba Rəxşan, Aşığı Mürsəl Babas oğlu, Aşığı Soltan, Aşığı Qənimət, Aşığı Cəlal, Aşığı Daşdəmir, Aşığı Zeynalabdin, Aşığı Bilal, Aşığı Şamil, Aşığı Abbas və başqalarının Şirvan aşığı sənətinin formalaşması, kamilləşməsi, ad-san qazanmasında böyük xidmətləri olmuşdur. Bu sənətkarların əldə etdiyimiz şeirlərində yaşadıkları dövrün ab-havası ilə yanaşı, xalqın adət-ənənəsi, həyat tərzi, yurdumuzun füsunkar gözəllikləri öz poetik ifadəsini tapa bilmişdir. Bu istedadlar həm də neçə-neçə dastan qoşmuş, saz havaları bəstələmişlər. İndiyə kimi çap olunmayan “Mustafa və Sənəm xanım”, “Barıdday Soltan və Kövsər”, “Küçə Rza”, “Koroğlunun Şirvan səfəri”, “Aşığı Bilal və Naburlu Badam” və s. kimi dastanlar Şirvan sənətkarları haqqında çox söz deyir. Şirvan aşığılarımızın bəslədikləri, yaratdıqları saz havalarının sayı iyirmidən artıqdır. “Peşrev”, “Şəşəngi”, “Şirvan şikəstəsi”, “Əlicadi”, “Sarıtorpaq şikəstə”, “Qocaman şikəstəsi”, “Qari qafiyə”, “Güllü qafiyə”, “Qobustanı”, “Çiğdançıxmaz”, “Ordubadi”, “Gəraylı” və s. aşığı mahnıları əsrlərlə Şirvan məclislərinin bəzəyi olmuşdur (4, s.5).

Şirvan aşığılarımızın Şirvan aşığı mühitinin özəlliklərini qoruya bilmələri və bu irsin davamçıları olan aşığıların yeni nəslə haqqında ustad sənətkarlar adətən yekdil fikirdə olmuşlar. Aşığı Əhməd bu barədə belə fikirdə idi ki, “biz – mən, Aşığı barat, Aşığı Şakir, Aşığı Məmmədağa, Aşığı Pənah öz

vəzifəmizə – ustadlarımız Aşıq Bilal, Aşıq İbrahim, Aşıq Şamil, Aşıq Abbasın bizə olan tövsiyə və vəsiyyətlərinə can-başla əməl etdik” (2, s.86).

Aşıq Bilal, Aşıq Şamil, Aşıq Əhməd, Aşıq Şakir, Aşıq Qurbanxan, Aşıq Bəylər, Aşıq Pənah, Aşıq Hacalı, Aşıq Ağalar kimi öz sələflərinin klassik sənət irsinə sadıq olmaqla yanaşı bu ənənələri daha da inkişaf etdirən Şirvan aşıqları da aşıq şeirində az və ya çox yazılı üslubu olan, qoşma, gəraylı yazıb sənəti zینətləndirən sənətkarlardır. Bu sənətkarların hər birinin adının arxasında qüdrətli ifaçılıq məktəbi dayandığı kimi, hər birinin də özünəməxsus repertuarı, üslubu və ya yaradıcılıq ənənəsi vardır. Bu ustad aşıqların ənənələri dünən olduğu kimi, bu gün də yaşamaqdadır (10, s.39-42).

Şirvan aşıqlarının ustadı sayılan Aşıq Bilal poeziyasının, sənətkarlığının digər cəhətləri ilə yanaşı, daha bir qüvvətli tərəfi onun deyişmələrində üzə çıxır. O, Şirvanın məşhur sənətkarları ilə deyişmiş, sonradan bu deyişmələr xalqın yaddaşına həkk olunmuşdur. M.Mürsəlovun tədqiqatlarından öyrənirik ki, o, ustad aşıqlardan Qubalı Bəşir, Aşıq Hüseyn Bozalqanlı, Şamaxılı Sənəm, Nabırlı Badam və başqa sənətkarlarla deyişmişdir. Bu deyişmələrdə Aşıq Bilal böyük ustalıq nümayiş etdirmiş, sənətkarlığı və xalq poeziyasını yaxşı bilməsi ilə diqqəti cəlb etmişdir (9, s.160). Məsələn, ilk dəfə Aşıq Camalın yanında xanəndəlik etmiş, sonralar isə el məclislərində aşıq kimi çıxış etmiş Aşıq Bilalla Badamın deyişməsinə tünd boyalar və zarafat ruhu hakimdir:

Aşıq Bilal:

Təkkədən fətir mənə

Al gətir, yetir mənə,

Get cənnətə, ay xanım,

Bir xəbər gətir mənə.

Badam:

Gələn karvan Cardandı,

Yükü heyva, nardandı.

Aşıq, məni başa sal,

Cənnət yolu hardandı? (5, s.208).

Deyişmədə iştirak edən sənətkar üçün hazırcavablıq, bədahətən söz demək qabiliyyəti, itidüşüncəlilik əsas şərtlərdən biridir. Aşıq Bilal bu keyfiyyətləri ilə də seçilən sənətkarlardan olmuşdur.

Təbii ki, aşıq musiqiləri ilə yanaşı muğamı gözəl bilmək ənənəsi Şirvan aşıq mühitində yüz illərlə davam etmişdir. Müasir ustad Şirvan aşıqlarının, demək olar ki, hamısının ustadı sayılan aşıq Bilal, öz ustadı Aşıq İbrahimin məsləhətindən sonra, 35 ildən artıq bir müddətdə bənzərsiz xanəndə kimi bütün Qafqazda, İranda məşhur olmuş Mirzə Məmməd həsənin yanına gəlir. Məclislərində iştirak etdiyi, oxumalarından doymadığı Mirzəyə ürəyindəkiləri açıqlayır. Mirzə bir neçə dəfə cavan aşığı dinləmişdi. Bəyənmişdi onun səsinə, avazını... Həmin vaxtdan Aşıq Bilal Mirzə Məmməd həsənlə məclislərə gedir. Ustad ona muğamların bütün yol-yolacağını vaxtında öyrədir. Ustadının məharətlə oxuduğu “Şur”, “Rast”, “Hümayun”, “Segah”, “Şüştər” muğamları ilə ona imtahan verib, halallıq alır. Və həmin vaxtdan el məclislərinə həm aşıq, həm də xanəndə kimi qədəm qoyur Aşıq Mirzə Bilal... Mənbələrdən, xatirələrdən bir daha bəlli olur ki, Mirzə Bilalın əvəzsiz bir xanəndə kimi bütün muğamları ustalıqla ifa etdiyinin şahidi olan sənətkarlar çox zaman ondan ehtiyat da edirlərmiş... (6, s.33).

Çağdaş Şirvan aşıqlarının hamısı aşıq musiqisi ilə muğamın sintezi məsələsində ustadlar-ustadı Aşıq Bilal irsini daim yaşatmışlar. Onların bir çoxu əvvəllər öz ustadlarının yanında xanəndəlik etmişlər. K.Axundova “Aşıq Şamil Piriye” adlı əsərində yazır ki, “...muğamın bir çox incəliklərinə yiyələnmiş Ş.Piriye də müəyyən müddət öz ustadı Aşıq Bilalın yanında xanəndəlik etmişdir. Ustadla birgə çıxışları gələcək aşığın Şirvan toylarına xas olan adət-ənənələri haqqında təsəvvürünü genişləndirmiş (1, s.6), bir çox dastanları və mahnıları mənimsəməyə geniş imkan yaratmışdır.

Aşıq Bilalın Şirvan bülbülü Mirzə Məmməd həsənlə dostluğu, Mahmud ağanın musiqi məclisində vaxtaşırı iştirakı uzun illər bir ansamblda çalışmış instrumental ifaçılığın zirvələrindən biri, balabançı Əli Kalvalının sənətini də püxtələşdirmişdir (3, s.13). Əli Kərimov aşıqlardan ən çox Aşıq Bilalla yoldaşlıq etmişdir. Bu illər ərzində dostlar bir-birindən çox öyrənmiş və Şirvan aşıq sənətini qırx il ərzində ən uca zirvələrə qaldırmışlar. Demək olar ki, bu iki dahi sənətkarın 1900-1937-ci illər ərzində Şirvan aşıq mühiti üçün etdikləri – klassik saz havalarının yenidən canlanması, qədim dastanların hamısının repertuarlarına salınması, saz havalarına yeni nəfəslər əlavə edilməsi, XVIII-XIX əsrlərdə yaşamış aşıqların ifası, nəticədə Aşıq Qurbanxan, Aşıq Abbas, Aşıq Ağalar, Aşıq Soltan, Aşıq Əhməd, Aşıq Şakir, Aşıq Şamil, Aşıq Məmmədəğa kimi aşıqların; Həsərət Hüseynov, İzzətəli Zülfüqarov,

Ağasəf Seyidov, Fikrət Əliyev kimi balabañçalanların yetişməsini, heç bir ixtira, heç bir xidmətlə ölçmək mümkün deyildir. Aşıq Bilalla Əli Kərimovun Azərbaycan aşıqlarının birinci qurultayında iştirakı və çıxışları onları Azərbaycanın bütün qüdrətli sənətkarları arasında daha da məşhurlaşdırmışdır. Əli Kərimovun ifa etdiyi həmin havaların bir qisminin müəllifi Mirzə Bilal olmuşdur ki, həmin havalardan biri də “Alçağülüdür”. Deyilənə görə, “bu havacatı Aşıq Bilal ustadı Mirzə Məmməd həsəndən öyrənmişdir” (6, s.149-150).

Şirvan mühitində saz-söz məclislərinin formalaşma istiqamətində tək saz ifaçılığından ansambl ifaçılığına keçidin səbəbləri ilk növbədə Şirvan mədəni mühitindəki, xüsusən, Şamaxıdakı sənət ab-havasının kompleks yeniləşməsi ilə bağlı olmuşdur. Bir çox hallarda sarayın tənzimlədiyi mədəni mühit Şamaxıda şeir məclisləri, muğam ifaçılığı kimi aşıq sənətinə də öz təsirini diqtə edirdi. Bu təsir və faydalanma bazasında kəndlərdə, el-obada fərdi fəaliyyət göstərən aşıqların da bu mədəni kompleksə cəlb olunması müşahidə edilir: Şirvan aşıqlarının böyük əksəriyyəti Şamaxı mühitinə yaxın yerləşməklə bu qaynar sənət ocağında özlərinin istedad və peşəkarlıqlarını nümayiş etdirə bildirdilər. Təbii ki, şəhər ədəbi mühitinə qovuşma, saray dəbdəbəsi, çoxrəngliliyi ilk baxışda sadə təsir bağışlayan tək saz və solo ifaya da təsirsiz ötürməmişdir.

Mütəxəssislərin fikrincə, ansambl ifaçılığına keçid zamanı sazın üstünlüyünü qorumağa çalışan aşıq saray havacatını, mürəkkəb kompozisiyaları ifa edərkən istər-istəməz kütləvi-kollektiv səsin quruluşuna, təntənəsinə güzəştə getdi. Lakin bu güzəşt heç də bütün havaların ifasında özünü göstərmirdi. Sazın incə, təkrarsız səsinə köklənən və aşıqların aparıcı, ifaçılığı ilə təqdim olunan havalar hələ uzun zaman qorunub saxlanmışdır. Lakin Şirvan aşığının saz ifasında itirdikləri oxuma, melodiya incəliyi, kövrəkliyi, ritmin saz və havacatla harmoniyasında üstün keyfiyyətlər kimi meydana çıxdı. Buradakı ritm bolluğu və döyüşkən melodik kanonlar hər çalğı alətinin səslənməsi şəraitində daha qabarıq təqdim olunur. Aşıq ansambllarında “yançı aşığın” – xanəndənin də yer alması meydan tamaşasına, əyləncəyə söykənən Şirvan məclislərinin ənənəvi strukturundan irəli gəlir. Tamaşaçıların tərkibinə görə yekcins olmayan belə məclislərdə tələb və təklif də nəzərə alınır, aşıq sənəti ilə muğamın, aşıqla xanəndənin yarışması sənət mübarizəsi təsiri bağışlayırdı (8, s.104-105).

Ötən əsrin 50-ci illərindən sonra Şirvan aşıq mühitinin əhatə etdiyi bir çox ərazilərdə – Quba, Xaçmaz, Bakı, Göyçay, Ucar, Zərdab, İsmayilli, Qəbələ, Ağsu, Kürdəmir, Sabirabad, Salyan, Lənkəran, Cəlilabad, Şamaxı, Qobustan, Hacıqabul, Əli-Bayramlı və s. bölgələrində sənətə qədəm qoyan insanlara klassik saz havaları, sənət ənənələri, dastanların mənimsədilməsində vaxtilə Dədə Bilaldan dərs almış şagirdləri – Aşıq Ağalar Aşıq Şamil, Aşıq Abbas, Aşıq Qurbanxanın əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Sazın və sözün böyük ustadları sayılan həmin sənətkarların səyi nəticəsində Şirvan aşıq mühitinin qızıl dövrlərindən sayılan bu illərdə yaşayıb-yaradanlar – Aşıq Abdul, Aşıq Bəylər, Aşıq Barat, Aşıq Soltanmurad, Aşıq Əhməd, Aşıq Baba, Aşıq Kamil, Aşıq Pənah, Aşıq Cəlil, Aşıq Fərhad, Aşıq Şakir, Aşıq Məmmədəğa, Aşıq Şərbət, Aşıq Xanmusa, Aşıq Xaniş, Aşıq Mirzə, Aşıq Əzizxan, Aşıq Mahmud, Aşıq Rza və başqaları təkcə Azərbaycanda deyil, keçmiş Sovetlər Birliyinin bir çox region və şəhərlərində sevilmiş, bəyənilmiş, pərəstişkarlar qazanmışlar (7, s.3-4).

Hər biri, belə demək mümkünsə, ayrıca məktəb yaratmış ustadlar öz yaradıcılıqlarında Azərbaycan aşıq sənətinin ümumi xüsusiyyətlərini saxlamaqla yanaşı, bəzi məhəlli özəlliklərə də malikdir. Aşıq Dostu Şirvani, Saleh Şirvani, Aşıq İslam, Aşıq İsi, Aşıq İbrahim, Aşıq Oruc, Aşıq Şamil, Aşıq Mirzə Bilal, Cəyirli Aşıq Abbas, Aşıq Şakir və b. qüdrətli sənət məktəbi yaratmış və bu məktəblərdə onlarla şagird sazın-sözün, ulu aşıq sənətinin sirlərinə dərinləndirən bələd olmuşdur.

Tək sazdan saz-balaban, saz-balaban-qaval, saz-balaban-qaval-qoşa nağara, nəhayət, ansambl formasına doğru inkişafda saz ifaçılığı müəyyən itkilərlə üzləşsə də, dastan ifaçılığında, xüsusən, nağılın, “yurdun” söyləməsində lirik lövhələrin, təqdimat dinamikasının artması, bu zaman “yançı aşıq”la deyişmələr meydan tamaşası ənənələrinin məhz Şirvan aşıqları tərəfindən yarandığını təsdiq edir (8, s.101-102). Şirvan aşıqlığının ən ümumi səciyyəvi cəhəti, onun muğam sənəti ilə optimal sintezidir. Xanəndə sənətindəki tar, kaman, qaval üçlüyü saz, balaban, nağara üçlüyü şəklində özünü oxşar strukturda göstərir ki, bu aşıq ansamblının minimum tərkibidir. Bu mənada Aşıq Mirzə Bilal onlarla xanəndə də yetişdirmişdir. Mirzə Tağı, Nazim Talib oğlu, Musa Sadiq oğlu, Məmməd Qasım oğlu, Babaş Qasım oğlu, Pirverdi Ağaşirin oğlu, Nadir Dadaş oğlu, Şirindil Muğbil oğlu və başqaları xanəndə olsalar da, Aşıq Mirzə Bilal repertuarını yerli-yerində bilən, təbliğ edən, yaşadan ustadlar olmuşlar (7, s.6-7). Bir sözlə, qırx ildən artıq el məclislərində meydan sulayan, deyişən, qıfılbəndlər açan, dastan yaradan qüdrətli sənətkar Aşıq Bilalın neçə-neçə şagirdi olmuşdur.

Bəllidir ki, Şirvan aşığı mühitinin özəlliklərindən biri də, aşığın məclisi ansamblla – aşığı dəstəsi (balabançı, dəmkeş, xanəndə, nağara, qoşa nağara) ilə idarə etməsidir. İllərlə çiyin-çiyinə çalışan ansambl üzvlərinin hamısı Aşığı Bilaldan çox şeylər öyrəndikləri kimi, məclisdə oturub-durmaq, dinləyicilərə qarşı diqqətli olmaq, bir sözlə, ədəb-ərkan qayda-qanunlarına da kamil yiyələnmişlər. Aşığı Bilalın bir ayaq tərptəməsi, bir çəp baxışı, bir baş hərəkəti, bir mizrab tərptəməsi kamil dirijorlardan da artıq iş görə bilirdi. Ona görə də ansambl bütün məclis boyu çox diqqətlə ustadı izləyirdi. Seyfəddin Qəniyev yazır ki, Aşığı Bilalın ansamblında çıxış edib kamil sənətkar dərəcəsinə yüksəlmiş insanların hamısının adını dəqiqləşdirə bilməsək də bir qrupu məlumdur: balaban-dəmkeşlər – kalvalı Əli, qonaqkəndli Cənnətəli, şamaxılı Ağababa, Musa, İbadulla; nağaraçılar – dədəgünəşli Ağaxıxalı, ağsulu Tapdıq, İsmixan; xanəndələr – Çopur (Sarənc) Zeynal, ağdərəli Qurban, çimili Həsənbala, şamlı Xanbala, cəyirli Abbas, dədəgünəşli Maqsud, oğlu Ağalar, tağlabıyanlı Şamil, salyanlı Qurbanxan və başqaları (6, s.105-106). Ümumiyyətlə, Aşığı Bilalın sənət dostları və şagirdlərinin sayı yüz nəfərdən artıq olmuşdur ki, onlardan biri də Aşığı Şamildir. “Aşığı Şamil Pirişev” adlı əsərində yeri gəldikcə Şirvan aşığı mühitindən, onun spesifik cəhətlərindən, saz havacatlarının rəngarəngliyi və xüsusiyyətlərindən də söz açmış tədqiqatçı Kamilə Axundova Şirvanın tanınmış aşığı Aşığı Şamilin kamil sənətkar kimi yetişməsində, saz-söz yolacağına bələd olmasında ustadı Aşığı Bilalın xüsusi rol oynadığını da qeyd edir. Əsərdə söylənən bir çox fikirlər həm də Aşığı Bilal sənəti, repertuarı, haqqında çox mətləblərə işıq salır. Tədqiqatçı yazır ki, bu ustad-şagird münasibəti Aşığı Şamilə “bir çox dastanları və mahnıları mənimsəməyə geniş imkan yaratdı. Aşığı Şamil Pirişev “Qurbani”, “Abbas-Gülgəz”, “Şah İsmayıl”, “Xəstə Qasım”, “Əsli-Kərəm”, “Dilsuz-Xəzəngül”, “Əmrah”, “Tahir-Zöhrə”, “Mahmud-Nigar”, “Küçə Rza” dastanlarını Aşığı Bilalın zəhməti sayəsində yadda saxlayıb, ömrü boyu ifa etmişdir. Bu dastanların bəzilərini Azərbaycan dastanlarının, sözün tam mənasında müstəqil, orijinal variantları hesab etmək olar” (1, s.6).

Şagirdləri və sənət yoldaşları da təsdiqləyirlər ki, XIX əsrdə Şirvanda yaşamış sənətkarların bir çoxunun şeirləri, şəbədələri, habelə, həmin dövrdə oxunan dastan-nağıllar, əhvalatlar, ifa olunan saz havaları XX əsrə ustad Aşığı Bilalın repertuarı ilə çatdırılmışdır. Ustad aşığı 1930-cu illərə kimi bütün bildiklərini yerli-yerində sənət həmkarları və şagirdlərinə mənimsətməmişdir. Cəsarətlə demək olar ki, bugünkü Şirvan aşığı mühitinin hər bir nümayəndəsinin (şəxsi yaradıcılıqları istisna edilərsə) repertuarı Aşığı Bilalın qoyub-gətirdiyi irsdir, əmanətdir. Deməli, Aşığı Bilal həm də bugünkü aşığıların ustasıdır. Şirvan mühitində bir ifadə indi də işlədilir ki, Şirvan aşığı mühiti üçün xarakterik olan klassik dastanlar, saz havaları ilə əlaqədar mübahisə düşərsə, sənətkar öz həmkarına deyir: “Qardaş, ustadım rəhmətlik Aşığı Abbas Mirzə Bilaldan necə öyrənibsə, bizi də elə öyrədib” və ya “oxuduğum hava Aşığı Bilal oxuyan havadır” (6, s.106).

Aşığın dastan repertuarından bəhs edilən mənbələrdə, onun şagirdləri, doğmaları və sənətinin pərəstişkarlarının dediklərindən bəlli olur ki, Aşığı Bilal bildiyi əlliyyə yaxın dastanı nə az, nə çox, düz qırx il Şirvan məclislərində yerli-yataqlı ifa etmişdir. Mənbələrdən öyrənirik ki, Bilalın söylədiyi dastan onun ifasında tamamilə başqalazardı. Ona görə ki, o, həmin dastanın ifaçısı olmaqla yanaşı, onu tezliklə özününküləşdirə bilirdi. Bunun üçün aşığın əvəzsiz söz imkanı və nəqlətmə bacarığı olmuşdur. Klassik Azərbaycan şairlərinin irsinə dərinədən bələd olan Bilal Şirvanın ustad aşığılarının şeirlərini, söylədikləri dastanları arayıb-axtarır və onları böyük bir təşnəliklə öyrənirdi. Ona görə ki, müxtəlif bölgələrə bəzən həftə boyu dalbadal toya gedən Mirzə Bilal təzə söz oxumaqdan xüsusi zövq aldığı kimi, dədə sənətkarlardan öyrəndiyi havacatları şövqlə oxumaqla məclisdəkilərin marağını maraqlı qatar, ovqatına yeni ovqat bəxş edərdi. Məclisin belə bir ahəngi Aşığı Bilalı daşdırar, coşdurardı. Bir də xəbər tutardı ki, gecəyarı çoxdan keçib, xoruzun ilk banına isə bir şey qalmayıb. Hamı dastanı (hərçənd ki, ona dastan yox, Aşığı Bilalın sözü, səsi, əlavələri, hərəkətləri, oyunu, çalğısı ilə bəzədilmiş, cilalanmış bir səhnə əsəri demək doğru olardı) sona qədər dinləməyə çalışırdı (6, s.143).

Şirvan regionunu gəzib-dolaşaraq, səfərləri müddətində Bilal repertuarında oxunan dastanların demək olar ki, çoxunu toplayan, bəzilərindən müəyyən parçaları, bir qrupunun isə sadəcə adını dəqiqləşdirən tədqiqatçı-alim Seyfəddin Qəniyev Aşığı Mirzə Bilalın vaxtilə ifa etdiyi dastanları dörd qrupa ayırmağı məqsədəuyğun hesab edir və onu da xatırladır ki, bu bölgü ümumən Şirvan dastan mühiti üçün səciyyəvidir: Azərbaycan xalq dastanları; Azərbaycan xalq dastanlarının Şirvan variantı; Şirvan aşığı mühitində formalaşmış dastanlar; Aşığı Mirzə Bilalın bağladığı dastanlar. Tədqiqatçının topladığı xatirələrdən bəlli olur ki, Aşığı Mirzə Bilal el məclislərində meydan suladığı qırx il müddətində Azərbaycan dastanlarından əsasən, aşağıdakıları ifa edərmiş: “Qurbani”, “Abbas və Gülgəz”, “Tahir və Zöhrə”, “Əsli və Kərəm”, “Leyli və Məcnun”, “Seyfəlmülk”, “Koroğlu”, “Məsum və Diləfruz”, “Seydi

və Pəri”, “Aşıq Qərib”, “Şah İsmayıl”, “Valeh və Zərnigar”, “Alıxan-Pəri”, “Novruz”, “Əmrah” (6, s.144).

Şirvan aşığı mühitinin yaradıcı, ustad sənətkarları vaxtilə Azərbaycan dastanlarının bir çoxunun variantını yarada bilmişlər ki, bu variantlarda dastanın əsas ideya və məzmunu saxlanılsa da, aşıqlar əsərə müəyyən hadisələr, yardımçı süjetlər, şeirlər əlavə etməklə dəyişikliklər yaratmışlar. Azərbaycan dastanlarının improvizə edilməsi, variantlaşmasında da Aşıq Bilalın xüsusi xidmətləri olmuşdur. Atası Aşıq Bilalın dastan repertuarını ağılı söz kəsəndən indiyə kimi yaddaşında saxlayan Şəfi kişi bu barədə deyir: Atam ustadı Aşıq İbrahimdən və eləcə də müasirləri olmuş başqa aşıqlardan Azərbaycan dastanlarının hamısını yerli-yerində öyrənmiş və şagirdlərinə də mənimsədə bilmişdir. Anamın dediyinə görə, atam öyrəndiyi dastanların hamısını ərəb əlifbası ilə dəftərlərə yazıb saxlamışdı. Bəzən şagirdləri həmin dəftərləri aparıb üzünü köçürərdi. O, dəftərlər də 37-ci il faciəsinin qurbanı oldu. Bir çox Azərbaycan dastanlarının Şirvan variantını da atam yaratmışdı. Atam məlum dastanları elə dəyişər, ona elə əlavələr edərki ki, dastan daha da şirinləşər, dinləyiciləri daha çox özünə valeh edərki. Məsələn, məlum “Alıxan və Pərixanım” və ya Şirvanda tanınmış adı ilə desək “Vanlı Alıxan” dastanını da atam variantlaşdırmışdı (6, s.144-145). Amma bunu da vurğulamaq lazımdır ki, Aşıq Bilal dastanlara əlavələri sənətin tələblərinə, məntiqinə uyğun şəkildə və yerli-yerində etməklə əsərin məzmununu, sanbalını daha da gücləndirmişdir. Bu baxımdan Aşıq Bilalın variantlaşdırdığı dastanların əhəmiyyətini bütün ustadlar dilə gətirmişlər.

Seyfəddin Qəniyəvə görə Azərbaycan dastanlarının Şirvan variantlarından aşağıdakılar Aşıq Bilal repertuarının canı olmuşdur: “Qurbani”, “Xəstə Qasım”, “Abbas-Gülgəz”, “Şahzadə Əbülfəz”, “Tahir-Zöhrə”, “Seydi və Pəri”, “Əmrah və Səlmi”, “Aşıq Qərib”, “Valeh”, “Novruz və Qəndab”, “Dilsuz-Xəzəngül”, “Nigar və Mahmud”, “Vanlı Alıxan”. Ümumiyyətlə isə, Aşıq Bilalın repertuarında olmuş klassik Şirvan dastanları bunlar hesab olunur: “Zəncanlı Qurbani”, “Xəstə Qasım”, “Kərəmin Beşdaş səfəri”, “Yetim Aydın”, “Ordubadlı Kərim”, “Adgözəl və Aslan şah”, “Koroğlunun Şirvan səfəri”, “Şirvanlı Qəhrəman şah”, “Şahzadə Qasım”, “Küçə Rza”, “Barıday Soltan və Kövsər xanım”, “Mustafa və Sənəm xanım”, “Miskin Baba və Nigar xanım”. Aşıq Mirzə Bilalın bağladığı dastanlara gəldikdə isə bunlar aşağıdakılardır: “Səfiyyə və Ziyad”, “Aşıq Bilal və Soltanxanım”, “Yetim Soltan”, “Mustafa xan”, “Aşıq İbrahim və Pəri”, “Aşıq Bilal və Sənəm”, “Həzrət Baba” (6, s.147-148).

Mənbələrin təsdiqlədiyi bu faktlardan bir daha aydın olur ki, Aşıq Mirzə Bilalın repertuarı əvəzsiz xəzinə imiş. Bunlar ustad aşığın ölümündən təxminən 45-50 il sonra Seyfəddin Qəniyev kimi təəssübkeş araşdırıcıların yaddaşlarından əldə etdikləri nümunələrdir. Şübhəsiz ki, Aşıq Bilalın XIX əsrin sonu, XX əsrin 30-cu illərinə kimi topladığı, söylədiyi, yazıya aldığı bu irs bolşeviklər tərəfindən məhv edilməsəydi, onda şübhəsiz ki, Şirvan aşığı mühiti daha çox qazanardı. Əfsuslar olsun ki, Aşıq Bilalın faciəli ölümü, arxivinin məhv edilməsi ilə Şirvan aşığı mühiti çox şey itirdi. Günümüzdə gəlib çıxan və Şirvan aşığı mühiti üçün xarakterik olan dastanlar isə bu irsin yalnız bir qismidir.

Şirvan aşığı sənəti Azərbaycanın başqa bölgələrinin aşığı sənətindən öz çoxcəhətliliyi, inkişaf dinamikası ilə fərqlənir. “Burada aşığı sənətinin heç bir elementi ilkin bəsitliyə malik deyildir. Ona qarşılıqlı təsirlər olmuş, əzəli xallarının üstünə xal, ilkin güllərinin üstünə gül, başlanğıc cizgilərinin üstünə cizgi gəlmişdir. Bu da Şirvan aşığı sənətini Azərbaycan aşığı sənətinin unikal hadisəsinə çevirmişdir. Elə bu səbəbdəndir ki, Şirvan aşıqlarının sənəti özündə klassik musiqini, xalq musiqisinin çoxçalarlı quruluşunu əks etdirir” (7, s.52-53). Bu baxımdan, ustadların, o cümlədən Aşıq Bilalın sənətkarlıq irsini öyrənmək, təbliğ etmək və gələcək nəsillərə daha etibarlı şəkildə təqdim etmək, xüsusilə qələm sahibləri, ziyalılar, elm, mədəniyyət xadimləri və musiqiçilərin vəzifələrindəndir. Çünki XX əsrin qırxıncı illərindən sonra Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində, xüsusilə də Şirvanda ulu aşığı sənətinə məftun olanlar, bu sənəti öyrənməyə səy göstərənlər, Mirzə Bilalın səsi-avazı, yerışı-duruşu, danışığı-nitqindən bəhrələnərək məclislərə qədəm qoymuşlar. Mirzə Bilalın şagirdləri də ustadları kimi uzun illər Şirvan elini qarış-qarış gəzmiş, toyxanalarda meydan sulamış, festivallardakı uğurlu çıxışları təltiflərə layiq görülmüş, konsertlərdə alqışlarla qarşılanmış, bir sözlə, Şirvan aşığı mühitinin adət-ənənələrini gənclərə sevdirmiş və mənimsətmişlər.

Ədəbiyyat:

1. Axundova K. Aşıq Şamil Piriyev (Metodiki material). Bakı, 1988, 36 s.
2. Bahadurqızı Y. Vurğunam nəğməyə, saza. Bakı: Çarşıoğlu, 2000, 134 s.
3. Hüseynov R. Sənsiz və rəngsiz dünyanın adamı. “Qobustan”, № 1, Bakı, 1985, s. 13.
4. Qəniyev S. Şirvan aşıqları, I hissə. Bakı: N.Tusi adına ADPU-nun nəşriyyatı, 1997, 198 s.

5. Qəniyev S. Şirvan folklor mühiti. Bakı: Ozan, 1997, 260 s.
6. Qəniyev S. Şirvanlı Aşıq Mirzə Bilal. Bakı: Nurlan, 2003, 308 s.
7. Qəniyev S. Şirvanlı Aşıq Hacı. Bakı: Nurlan, 2006, 216 s.
8. Mirzə A. Şirvan aşıq yaradıcılığı (təşəkkülü və inkişaf tarixindən). Bakı: Elm, 2007, 300 s.
9. Mürsəlov M. Şirvanlı Aşıq Mirzə Bilalın sənətkarlığı barədə bəzi qeydlər. AŞXƏDT, VI c., Bakı: Elm, 1981, s. 160-161.
10. Nəbiyev A. Azərbaycan aşıq məktəbləri. Bakı: Nurlan, 2004, 312 s.

Творчество и особенности искусства Ашуг Мирза Билала, одного из мастеров Ширванского ашугского искусства

Резюме

В этой статье повествуется о характерных особенностях ашугского искусства Ширвана и творческого наследия мастеров-ашугов. Обращается особое внимание на жизнь, творчество и особенности искусства воспитавшего плеяду выдающихся учеников Ашуг Мирза Билала. Здесь затрагиваются творческие связи современного мастера, можно сказать педагога всех ашугов Ширвана и выдающегося ханенде Мирза Мамедгасана. Отмечаются этические правила поведения присущие Ашуг Мирза Билалу, такие как культура исполнения, правила поведения на музыкальных мероприятиях, внимательное отношение к зрителю. В статье рассказывается о его творческом отношении к исполнению дастанов. Раскрываются степени мастерства в культуре исполнения дастанов Ашуг Мирза Билала. Все эти аспекты обосновывают важность изучения творческого наследия мастера.

Ключевые слова: Азербайджан, ашугское искусство, ашугская среда Ширвана, Ашуг Мирза Билал, исполнительская культура, саз.

Creativity and art features of Ashug Mirza Bilal who is one of the masters of Shirvan ashug art

Summary

The article argues about characteristic features of Shirvan ashug art and creative heritage of master craftsmen of this Ashug environment. Particularly, this article focuses on the life of Ashug Mirza Bilal who taught many students, his creativity, and his creativity features. Mirza Bilal is considered as the master of almost all modern Shirvan ashugs and his master was Ashug Ibrahim and famous singer Mirza Mammadhasan. It also concerns with the performance culture of Mirza Bilal, creativity skills such as attention to his listeners, his own abilities and other important behaviors. Apart from all these, his creative attitude to epos performance is observed in this article. Also creativity features of Mirza Bilal in the culture of epos performance are clarified in this article and summarizes with the importance of his creative heritage.

Key words: Azerbaijani Ashug art, Shirvan Ashug environment, Ashug Mirza Bilal, performance culture, saz.